

Пойда О.А. Шевченкові мотиви у творчості Олекси Стороженка / О.А.Пойда // Літературознавчі студії: до 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка: збірник наукових праць / Ред. кол.: І. Руснак, А. Віннічук та ін. – Вип. 9. – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2013. – С. 51-71.

Оксана Пойда

ШЕВЧЕНКОВІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСИ СТОРОЖЕНКА

Геніальна творчість Тараса Шевченка настільки багатогранна і актуальна, що її вплив та мотиви відчуються у творчості багатьох українських письменників. Це стосується і Олекси Стороженка.

Сучасник бурхливих процесів літературно-мистецького та громадсько-політичного життя 50-60-х р.р. позаминулого століття, талановитий митець в силу заангажованої критики опинився на маргінесі української літератури, несправедливо звинувачений у анахронізмі та запізнілому романтизмі.

Останнім часом його ім'я повертається до українського читача. Також з'явилися праці, у яких подано нове бачення його творчості, зокрема це дослідження П.Хропка, В.Погребенника, С.Решетухи, С.Павлунік, О.Пойди та ін.

Однак, досі не було окремого дослідження, у якому б розглядався вплив Шевченкових творів на епічні полотна Олекси Стороженка.

Ще М. Драгоманов стверджував: "Се, може, самый дужий природный талант в українській літературі за останні 20 років"[3, с. 107]. Навіть застерігаючи українських письменників проти захоплення романтичними прийомами, бо вони, мовляв, ведуть до ідеалізації життя, все ж він незмінно називав ім'я митця в одному ряду з Г. Квіткою-Основ'яненком, Т. Шевченком, Марком Вовчком, І. Нечуєм-Левицьким. А у передмові

Б.Лепкого до берлінського видання творів О.Стороженка, письменника названо одним "із кращих малярів нашого минулого" та одним "із щирих козацьких патріотів"[6, с. 6-7].

Саме зануренням у козацьку минувшину, славному героїку українців Стороженкові був близький Т.Шевченко.

Творчості О.Стороженка властиве колоритне зображення запорожців – відчайдушних, самовідданих захисників рідної землі, що йде, на нашу думку, ще від І.Котляревського. У змалюванні їх узагальнення домінує над індивідуалізацією. Письменник прагнув художньо передати найкращі риси козацького характеру: патріотизм, мужність, стійкість, уміння знайти гідний вихід із будь-якого становища, впевненість в собі, гумор, кмітливість.

Історичні оповідання О.Стороженка не варто вимірювати відповідно до історичного факту, адже «"письменник і в історичних документах, так само, як і у легендах, шукав не голої правди, а історичного героїзму, яскравих подій, що відповідали його романтичному уявленню про героїчну старовину. Історія, легенда – це тільки матеріал, що дає можливість письменнику відтворити прекрасний світ героїв, чарівне і фантастичне минуле, де дійсність легко переходила і помішувалась з фантастикою"[14, с. 44]. Як справедливо зазначив А.Ішук, "говорячи про те, що О.Стороженко справді в окремих своїх творах без розбору ідеалізував і романтизував минувшину, не треба змішувати з такою ідеалізацією його щирого захоплення славними героями, кров'ю і сльозами, освяченими ділами своїх предків співвітчизників. Письменник і в сучасному, і в минулому рідного краю волів бачити щось надзвичайне, а не буденне"[4, с. 15]. Своєрідним мірилом життєздатності запорожців є у О.Стороженка те, що вони не бояться вступити в суперечку, боротьбу з "нечистою силою". При цьому для письменника головним залишається не поетизація демонології, не самодостатня містика, а зображення вправності та сміливості козаків. Використовуючи самобутні форми народної фантастики, О.Стороженко зображує "темні сили" людського

буття і перемогу над ними безстрашних запорожців ("Кіндрат Бубненко-Швидкий", "Закоханий чорт", "Чортова корчма").

Д.Донцов у статті "Тип запорожця у О.Стороженка" підкреслює: "Головна заслуга Стороженка та, що в своїх творах зобразив він аж до самого 19 в. панівний на Україні національний тип, тип козака-запорожця, який – як джентельмен у англійської нації, був до тих часів репрезентативною постаттю нашої нації; втіленням її найкращих національних прикмет, предметом пошани і подиву для своїх і невртральних чужинців, предметом ненависті для займанців, а для маси – зразком, який старалися наслідувати. Не треба думати, що цей тип остаточно належить уже до історії. Хоч накоротко, а з'являвся він (в спробах відродження козацтва) на Україні знову в критичні... години..." [2, с. 21]

Часто в оповіданнях і повістях Олекси Стороженка можна зустріти цілі сторінки, сповнені глибоко ліричного почуття смутку і скорботи, навіяних спогадами про минуле народне горе, почуттям туги за козацькою вольницею, за часами народно-козацьких повстань проти панства. Уява письменника звернена до героїчного минулого рідного краю. Новим у моделюванні теми козацтва, що виокремлює твори Олекси Стороженка в історичній прозі, був показ Запорожжя в останні роки існування Січі. Письменник використовує в циклі "Оповідання Грицька Ключника" ("Прокіп Іванович", "Дорош", "Мірошник") ще свіжі спогади очевидців про підступне зруйнування царським військом запорозької фортеці на Хортиці. Ці твори називають оповіданнями, хоча було б правильніше визначити їх художніми історико-етнографічними нарисами, своєрідними белетризованими портретами реальних осіб, адже в кожному з них достовірно описані конкретні історичні події та їх безпосередні учасники. Зазначимо, що й сам автор прямо вказує на зустрічі із зображуваними людьми. Та й епіграф до циклу, взятий з епілогу поеми Т.Шевченка "Гайдамаки", свідчить про літературне опрацювання усних розповідей від живих людей:

"Так дід колись розказував,

Нехай здоров буде!..

А я за ним... Не знав старий,

що письменні люди

тії речі прочитають... " [16, с. 47].

Адже саме в цих словах йдеться про багатющу духовну скарбницю, з якої майстри слова черпають наснагу для оспівування козаків-патріотів, борців за волю. Слава героїчного минулого українського народу відбита в історичних думках, піснях та переказах, які віками передавалися з уст в уста, як найдорожчий скарб, як святиня. В оповіданні «Закоханий чорт» Олекса Стороженко зауважує: «Наша чудова українська врода, нагріта гарячим полуденним сонцем, навіва на думи насіння поезії та чар. Як пшениця зріє на ниві і складається у копи і скирти, так і воно, те насіння, запавши у серце й думку, зріє словесним колосом і складається у народні оповідання й легенди.»[9, с. 186].

В історичному оповіданні "Кіндрат Бубненко-Швидкий" О.Стороженкові вдалося створити дійсно правдивий і типовий образ козака-запорожця. Твір побудовано на спогаді про особисте знайомство письменника з живим сучасником Гонти і Залізняка, учасником події Коліївщини. Оповідання написане на подільському матеріалі. У ньому зображено простих трудівників Поділля, з якими О.Стороженко мав змогу поспілкуватися, коли в 20-х роках XIX ст. його полк "стояв недалеко від Тульчина".

"І що то був за дід. Між дідами дід, а між молодими ж то молодий; бо серце ще грало у старого", - так розпочинає автор свою розповідь про славне життя старого січовика, про злигодні і гноблення, несправедливість якого зазнав народ від свавільного панства. Однак, всі ці лихоліття не вбили в Кіндрата життєрадісного настрою, оптимістичного погляду на життя, а

найголовніше – справжньої людяності, чутливого серця і благородної душі, хоча "не один ківш лиха підсувала йому злая доля"[9, с. 270].

Змальований в реальних життєвих обставинах, Стороженків герой романтично зреалізований – це виняткова особистість з великою чуйною душею та хоробрим серцем. Не залишається поза увагою читача і поетичність натури старого січовика, який не зчерствів, незважаючи навіть на суворі випробування долі. Зі слів Кіндрата ми дізнаємось, що сім'ю козака було вирізано поляками в часи польсько-української війни з промовистою назвою Коліївщина. А єдина дочка, що залишилася живою завдяки тому, що сподобалася польському ротмістру, не йде на компроміс із своєю совістю і зберігає в смерті свою національну гідність, залишаючись справжньою дочкою свого батька Кіндрата Бубненка-Швидкого – відважного захисника рідної землі. Цей фрагментарний психологічний портрет підкреслює найяскравіші і найтипівіші риси українок. У класичній українській літературі представлено цілу галерею таких жінок-героїнь. Варто хоча б згадати козачку, теж із Поділля, Мар'яну Завісну, подвиг якої увічнений М.Старицьким ("Оборона Буші" та "Облога Буші"). Однак, втративши родину, Кіндрат не падає духом: свою зболену горем душу він ховає за зовнішньою сміливістю та блазнюванням. А в особливі хвилини внутрішнього піднесення, шукаючи простору своїм думкам, які душать його невисловленими почуттями, він йде у нічний степ. Герой не тікає від людей, а шукає простору для роздумів, для висловлення почуттів. "Космічна самотність людини наповнює її щастям, бо та самотність дає їй відчуття, що вона інтегральна, а водночас індивідуальна частка космічних сфер". [13, с. 39] Тут, без сумніву, відчувається вплив ранньої романтичної поезії Т.Шевченка.

О.Стороженко не ставив перед собою завдання зображувати конкретні події. До відтворення історичного минулого він, як і Тарас Шевченко, підходить, насамперед, з позицій народного епосу, в якому узагальнений образ запорожця поставав як втілення мужності, стоїцизму і самовідданості

захисників батьківщини. Письменник не лише захоплено пише про ідеалізоване козацтво: у ньому митець бачив ту рушійну, бойову силу, яка піднімала і вела вперед український народ у боротьбу за праведне діло – соціальну і національно-релігійну свободу. О.Стороженко чудово усвідомлював, що волелюбний дух Запорозької Січі – твердині української державності, славні історичні традиції живуть у свідомості народу, додають йому сили у боротьбі проти іноземного гноблення.

У Шевченкових «Гайдамаках» (розділ «Інтродукція») охарактеризовано політичний лад шляхетської Польщі XVIII століття.

«Розбрелись конфедерати
По Польщі, Волині,
По Литві, по Молдаванах
І по Україні;
Розбрелися та й забули
Волю рятувати,
Полигалися з жидами,
Та й ну руйнувати.
Руйнували, мордували,
Церквами топили...
А тим часом гайдамаки
Ножі освятили. [16, с. 73].

Поет не лише змальовує політичну ситуацію, а й утверджує, що перед лицем спільного ворога відбувається консолідація нації.

Аналогічне бачення історії та її уроків зустрічаємо й у творах Олекси Стороженка. Так, подібний соціальний збірний портрет польських магнатів виписаний у новелі-анекдоті "Голка»: "Палили слободи, вибивали народ тисячами і плакали над їх безголов'ям. Строїли монастирі, костьоли, а душі свої губили в тяжких гріхах. На втіху собі стріляли, палили і вішали людей,

без вини карали, без заслуги нагаждали. Для своєї користі переганяли на лейбик чоловічі сльози, трудовий піт і кров, щоб з відра добути хоч одну краплю золота. Хоч би увесь світ з людьми вверх дном перевернувся, тільки б їм було б добре, тільки б усе робилось по їх волі, як їм схотілось. Широко та далеко простягалась та воля: здається, якби вона встала, то й неба дістала!..."[9, с. 224]. Нічим не відрізняється від них і Потоцький, жорстокий самодур, що людське життя ні на що не ставить: "Для своєї втіхи" Потоцький "грається" з людьми, "як кіт з мишею", поки "не замордує... до полусмерті". Або "запалить слободу, щоб видко йому дорогу доїхати до свого палацу"[9, с. 225].

А от філософські роздуми письменника про роль козацтва в історії народу вкладаються в уста Кіндрата – живого носія історії. Символічний образ "козачої сльози" в словах столітнього козака набуває справді глобальних масштабів не лише за силою художнього узагальнення, а й правдивістю зображення народного лиха, тонкого психологізму, крізь призму якого проступає гаряче пульсування серця народу: "...Козача сльоза важка: як викотиться, то неначе могилою тебе придавить; а глянеш на неї, то ні одна мова тобі того так не розкаже, як у неї побачиш... Глибоко вона криється в серці, важка вона, не латво її зворушить; а як же видавлюють її з ока, то горе і людові, і краю, і годині!... Викочувалась вона не раз на Україні за Наливайка, Остряниці, Полуруса, Богдана і... при Залізняку... Прийде час, і вона знов наробить великого лиха, коли розворушать її необачно: задасть вона знов такий бенкет, то аж небу буде душно, аж пекло засміється і гайвороння злякається того трупу, що йому на долю дістанеться. Да будеть же той проклят од Бога і людей, хто розворушить ту сльозу та видавить її із ока!..."[9, с. 274]. Метафоричний епітет "козака сльоза" відіграє роль образу-символу, який є суто національним. Він несе те саме ідейне навантаження, що й образ освячених ножів у Шевченка.

Доживаючи віку в сільській громаді, де Кіндрат – загальний улюбленець, оскільки має дивовижну рису характеру, яка характерна для самодостатніх і високих духом людей, – людинолюбство: "...кого б не спіткала злая доля, то вже він за того і болить серцем..., всіх людей любить так, як тільки можна любити одного чоловіка..." [9, с. 270]; герой твору розважає селян своїми кумедними витівками, за якими ховає власне горе. Таку жартівливу, молодецьку вдачу старого О.Стороженко підкреслює в кількох деталях портретної характеристики: очі його "світились ще тим вогнем, що тліє в серці і не потух у грудях". Знову ж запрошується асоціація з Шевченковими героями, в даному разі з "Перебендею":

"Столітні очі, як зорі, сяли,

А слово за словом сміялось, лилось..." [16, с. 18].

Прикладом мистецької знахідки може слугувати тонкий психологізований портрет Кіндрата Бубненка-Швидкого, що сприймається з різних кутів зору: "Тільки переступив пороги, як побачив дідизного старця. ... здався він мені якимсь-то обскубанним птахом: таке зморщене, миршавеньке, голомозе: нижня челюсть задралась догори, ніс похнюпився неначе – спорять, кому перше у рот лізти; руки – як курячі ніжки, спина стулилась з грудями, і так увесь висох, як сплющений чорнобривчик між листами псалтиря. Сидів він за столом на покуті і щось розказував. Людей найшла повна хата і всі реготались. Дідуган гостро на мене глянув; його очі світились ще ти вогнем, що тліє в серці і не потух в грудях" [9, с. 257].

Перед нами – не звичайний опис зовнішності людини – дід очима оповідача. Тут складніша психологічна вибудова: з перших слів так і прозирає весело-грайлива й незалежна вдача самого Кіндрата, при цьому, як зауважує дослідниця І. Приходько, "через деталі у мові автора-оповідача проглядає вже й дідове бачення самого себе" [8, с. 177]. Це непрямий автопортрет,, самоіронічний до того ж. Портретні деталі не лише "натякнули", вони "випередили", наперед "сказали" про характер. І це "підтвердила" й перша

репліка діда. В усіх отих портретних деталях, дуже точних в описі старечого обличчя й постаті – зморщеність, задерта щелепа, висохлі, "як курячі ніжки", руки (які колись вправно орудували шаблею!) – у цих рисах поєдналися два кути бачення: оповідача та самого діда. Ніби бічним зором старий бачить себе, мудро розуміючи неестетичність вигляду немінності й наче аж вибачаючись за те. У цьому умовному автопортреті окремі деталі-штрихи виконують ідейно-художню функцію миттєвих асоціативних сигналів: "чорнобривчик між листами псалтиря" – символічна у народній традиції квітка є знаком "українськості" душі діда, а християнський атрибут – псалтир – натякає на швидкоплинність дідового та людського життя взагалі, а в поєднанні – квітка в священній книзі – символізують собою пам'ять, якої буде удостоєний цей дивовижний мудрий носій історії. Псалтир з'явився не випадково: він "провістив" сумну подію, що сталася в кінці твору, ця деталь ніби дає проєкцію до могилки на сільському цвинтарі, до місця спочинку козака Кіндрата, колись могутнього велетня, майже героя-богатиря з казки, який покинув світ на Великдень (а в українців існує повір'я, що на великі рокові свята помирають лише праведники і Бог одразу забирає їхні душі до раю). Та могилка дбайливо доглянута, завжди уквітчана, не забута односельцями. Онука ж того господаря, де жив оповідач, назвали Кіндратком. І в тому – безперервний ланцюжок історичної пам'яті: новонароджене дитя козацької нації назвали на честь старого, самотнього, славного колись запорожця.

Таким чином, письменник наголошує, що минула слава народу ніколи не зникає безслідно, бо народна пам'ять береже навіть найдрібніші деталі героїчних подій.

Аналогічні мотиви вкладені в уста носія української ментальності – кобзаря у «Тарасовій ночі» Т.Шевченка:

«Тії слави козацької

Повік не забудем!» [16, с. 45].

Зауважмо, що підтекст оповідання – утвердження незнищенності української нації – проголошується письменником у ті часи, коли Катериною II було наказано "наименование Сечи и запорожских казаков отдать на вечное забвение", а кріпацтво повністю утвердилося на теренах колишньої України. Це свідчить не лише про закоханість О.Стороженка в минулі часи (як про це пишуть деякі літературознавці), а й про його національну свідомість і громадянську мужність.

Дивовижно цілісні, художньо гармонійні, психологічно точні малюнки дає Олекса Стороженко. Пише без сентиментів, але пронизливо-щемно, з глибокою любов'ю та багатозначним підтекстом. Згадати хоча б Кіндратова характеристика оповідача: "вміє по-нашому," – це було як пароль довіри...

Оповідання наснажене історико-документальним матеріалом, джерелом якого, як вказує автор, є "История Малоросии" Н.Маркевича [9, с. 275]. У центрі оповідання "Кіндрат Бубненко-Швидкий" насамперед особистість, її нелегка доля, людина з народу, який і є творцем історії. "Необхідність залучення психологічних знань до процесу історичного дослідження національної та класової психології обґрунтовувалася тим, що історію творили "живі люди", які керувалися в своїх вчинках тими чи іншими мотивами, що становлять психічний механізм діяльності людини"[7, с. 18].

Оскільки однією з найголовніших ознак людини є емоції, саме дослідження історії емоційного життя допоможе реконструювати "живу" історичну людину. За емоційним забарвленням історичних праць можна говорити про особливості історіографічного процесу. Наприклад, домінантою емоційного життя українського народу в період козаччини був героїзм, любов до волі, на відміну від періоду кріпаччини, коли домінували емоції байдужості, страху та інертності. Тому логічним є звернення багатьох

українських письменників до яскравих постатей минулого, з метою пробудження нації задля активних дій.

Варто простежити подібність Шевченкової поеми "Перебендя" та аналізованого твору О. Стороженка.

Т. Шевченко розробляє епізодичний образ старого кобзаря в окремому творі, аналогічно образ свідка сивої давнини створює О.Стороженко, виходячи з єдиного вставного епізоду (зустріч з оповідачем). Стороженків герой, як і старий та химерний Перебендя, - романтично зідеалізований, наділений великою та чулою душею, поетичним світоглядом. У час творчого натхнення Перебендя співає "в степу на могилі", його "думка край світа на хмарі гуля", "серце по волі з Богом розмовля". У подібній ситуації бачимо й Бубненко-Швидкого, його бажання побути на самоті пояснюється простими словами одного з останніх представників славного козацтва: "... як мені весело, як мені легенько серед темної ночі в степу одному мізкувать на могилі... серце бачить божі дива, душа чує його мову. Хоч тіло моє прикипа до землі, та думки летять у небо." [9, с. 269]. Для них втеча від світу – необхідна умова екзистенції.

Цикл "Оповідання Грицька Ключника" об'єднує три твори історико-етнографічного характеру. Епіграфом до нього є слова з епілогу поеми "Гайдамаки" Т. Шевченка, у яких знову, подібно до фінальних рядків "Закоханого чорта", підкреслюється прагнення письменника до точного відображення подій історичного минулого за розповідями старожилів і фольклорними джерелами. Ці рядки розкривають нам величезне значення скарбів усної народної творчості у створенні духовної аури нації, її культурного надбання, з якого майстри художнього слова черпають своє творче натхнення для прославлення героїчного минулого краю, його вірних синів козаків-патріотів, борців за волю. Народні радощі і болі, відбиті в історичних думах, піснях та переказах, що віками передавались із уст в уста, як

найсвятіший скарб, знайшли свій надійний "притулок" і в творчості Олекси Стороженка.

Черпаючи з бездонної криниці народної мудрості, О.Стороженко признається, що "... не цурався простих людей, а прислухався до їх мови і приглядався до їх звичаїв. Любив заглядувати у ту колиску, відкіль піднялось все, що тільки є значного між людьми, усе, що й славить, і радіє, і гнітить чоловіка у занедбаному товаристві." [9, с. 256-257].

Виразно виявляються питомі риси його таланту і належність до романтичної школи в історичних оповіданнях митця, де, на думку А. Шамрая, є "дальший і глибший ступінь оброблення фольклорних матеріалів, мистецьке їх перевтілення творчою особистістю художника" [14, с. 42]. Очевидним є те, що для більшості історичних творів ми не маємо відповідних аналогів у фольклорі. Пишучи про останні роки Запорозької Січі, Олекса Стороженко вдається в історико-культурні екскурси, намагається звільнитися від фантастики і водночас повиває сюжет густим запиналом легенди, коли мова йде про історичну давнину. Дослідник Б.Вальнюк вважає, що "В основі ж написання будь-якого художнього твору на історичну тему два фактори: фактор художнього вимислу і фактор правдивості зображуваного" [1, с. 3]. Частково погоджуючись із цим твердженням, зазначимо, що в залежності від того, яку ідею закладає письменник у художнє полотно, той фактор і буде переважати.

У таких оповіданнях не слід шукати справді історичного, об'єктивного висвітлення подій, оскільки, на думку А.Шамрая, Стороженкова мета була інша: "...письменник і в історичних документах, так само, як і в легендах, шукав не голої правди, а історичного героїзму, яскравих подій, що відповідали б його романтичному уявленню про героїчну старовину" [15, с. 44].

У вже раніше згадуваній статті Д.Донцова підкреслюється, що письменник "...цілою своєю творчістю різко виділявся на загальнім тлі селянськості українського письменства його доби. Він був письменником переломової епохи, коли конала стара козацька романтика; коли народжувалася інша доба, в якій на Україні, як і в цілій імперії царів, - "на всіх язиках все мовчало", коли націю українську – ще недавню націю козацьку – спихали до значіння однієї, нижчої верстви, або племені чужої, переможної, нації. Бояном цієї конаючої і ним воскрешеної давньої козацької героїки був Олекса Стороженко" [2, с. 20].

Схильність письменника до вмонтовування в твір історико-культурного матеріалу, що характерне і для прози інших українських письменників ХІХ ст. – П.Куліша, Т.Шевченка (російськомовні повісті), проявляється і в повісті-нарисі Олекси Стороженка "Споминки про Микиту Леонтійовича Коржа". Це – приклад вставного епізоду (зустріч з оповідачем), що виріс у портретне оповідання, в якому подається художня біографія "свідків слави дідівщини". Легендарний елемент у творі мінімальний, він поступається місцем розлогим історико-культурним спогадам, побутовим фактам, що, зрештою, дає підставу визначити жанровий різновид повісті як мемуарний етнографічний нарис, який є записом дійсної зустрічі з живою історичною особою. Але слід відзначити, що риси поетичної ідеалізації явно відчуваються у характеристиці самого головного героя, що дає можливість поставити його в один ряд поруч із Кіндратом Бубненком-Швидким, Дорошем та іншими романтизованими персонажами із Стороженкової галереї образів запорожців.

Ці яскраві типи кращих синів України, за задумом автора, служать ідеї пробудження свідомості нації, оскільки, на думку науковця Л. Кисленко, "національний тип особистості виростає на ідеях національної філософії, народних ідеалах, традиціях, звичаях і обрядах, морально-етичних цінностях, тобто на культурно-історичному досвіді, здобутках народу впродовж багатьох епох" [5, с. 35].

Епіграфом до історичного нарису "Споминки про Микиту Леонтійовича Коржа", в якому йдеться про події кінця XVIII століття, О. Стороженко поставив рядки з поезії Т.Шевченка "До Основ'яненка":

"Слава не поляже;

Не поляже, а розкаже,

Що діялось в світі.

Чия правда, чия кривда

І чиї ми діти" [16, с. 186].

Цим письменник ще раз підсилює думку, що у того народу, який не знає своєї історії, немає майбутнього, а отже благородна справа збереження пам'яті про героїчне минуле і славне діяння предків – в руках наступних поколінь. Естафетну паличку приймає Олекса Стороженко у носіїв фольклору і передає далі своїм читачам, які, можливо, натхненні національною ідеєю, стануть найвідданішими поборниками охорони культурної скарбниці історичної пам'яті українського народу.

У нарисі докладно змальовується життя і побут запорожців в останні роки існування Січі. Запорожець Корж – постать, як відомо, історична, – з дитинства виховувався серед січовиків і, маючи міцну ясну пам'ять, розповів багато подробиць письменникові, з яким він познайомився 1827 р. І навіть разом з ним об'їздив місця запорозької слави. Перед нами у розповідях Коржа постають реальні історичні особи: російська імператриця Катерина II, її фаворит Григорій Потьомкін, римський імператор. Але з найбільшою симпатією виписані люди з народу, мужні козаки – такі, як сам Микита Леонтійович. І незважаючи на те, що знаменитих запорозьких ватажків забрала сира земля і після них залишилися тільки написи на могильних плитах та хрестах, напівстерті часом і лихоліттям війни, козацька слава не поляже разом з ними, а житиме в віках.

Повість-нарис побудована як своєрідний діалог "запитання-відповідь", який лише переривається описами місцевостей або роздумами автора, що і зумовлює її близькість до етнографічного запису. Конкретність замальовок забезпечується топонімічною достовірністю, прив'язаністю до історичних подій, зокрема Михайлівка, Нові Кодаки, Половиця, Сухачівка, Мандриківка, Синельникова слобода, Ненаситець (найстрашніший із порогів на Дніпрі) тощо. Цінність цього запису не лише літературна, а й історична, оскільки письменник подає історію тих чи інших населених пунктів Запоріжжя.

Трагізм утрати точки опертя незалежної української держави – Запорозької Січі – наскрізна ідея твору. Зруйнування Січі асоціюється в оповідача зі смертю "колись милого тобі чоловіка". Його не залишає відчуття святості, коли нога ступає "«на ту землю, де кілька сот літ чесне товариство, лицарі проливали свою кров за святу віру, козацькі вольності і боронили люд Божий..." [10, с. 117]. Щоб підкреслити глибину цієї національної трагедії, автор майстерно вплітає в канву тексту уривок із народної думи "Про похід на поляків":

"Закряче ворон, степом летючи;

Заплаче зозуля, лугом скачучи;

Закрукають кречети сизі;

Загадаються орлики хижі:

Та все, усе по своїх братах,

По буйних товаришах-козаках!" [10, с. 117].

(До цієї ж думи автор вдається і в російськомовній повісті «Сотник Петро Серп».

Подаючи наприкінці нарису цілий текст думи про зруйнування Коша, власноруч записану 1832 р. на ярмарку в Кременчуці, О. Стороженко звинувачує Російську імперію в уярмленні України. Цілком логічно, що, ведучи мову про давні

лихоліття, автор мимоволі чи свідомо, услід за Тарасом Шевченком, порушує проблеми жахливого становища України як колонії Російської імперії, внаслідок її русифікаторської політики, закріпачення, визискування люду.

Постійна зацікавленість О.Стороженка історією простежується також і в деяких листах. Так, у листі до В.Белого від 17 серпня 1874 року дослідник героїчного минулого України зізнається: "В молодості у мене було покликання до складання опису "Останні дні Запор(ожської) Січі" [12, с. 318]. А 26 вересня 1874 року від повідомляє про те, що в Петербурзі "...затівають вчене дослідження з приводу 100 річ. юбілею зруйнування коша. Костомаров взявся; щось пише чи збирається писати" [12, с. 324-325]. А ще раніше (17 серпня) заявляє про власні наміри опрацювати матеріали про Запорозьку Січ і "послати на друк в "Русскую Старину" [12, с. 317], однак ці наміри залишились нездійсненими.

Не можна обминути спільності у баченні Т. Шевченком та О. Стороженком щасливого життя крізь призму цінності роду та сім'ї. З дитинства кожній українській дитині знайомі слова Великого Кобзаря «сім'я вечеря коло хати...» [16, с. 334] та образотворче втілення цієї ж ідеї у знаменитій картині «Селянська родина» (1843), адже в обох творах закладена сакральна сутність екзистенції нації. Так, у Стороженковому оповіданні "Матусине благословення", деталлю-символом незнищенності найбільшої цінності для українців виступає дуб, що його віками оберігають нащадки. Саме з родом пов'язує митець боротьбу за волю, підкреслюючи таким чином її святість. Таким чином. письменник утврджує ідею, що "...рід – це кровна і свояцька єдність поколінь, що генетично походить від одного предка. Саме через відчуття роду і завдяки його кожна людина приходить до усвідомлення своєї, єдиної, Батьківщини" [5, с. 35]. Оповідач – свібесідник автора, з гордістю згадує своїх предків, які дали початок родові в ті часи, коли "Богдан Хмельницький ратовал за отчизну и святую веру православную и когда по всей Украине поднялись поголовно шляхта, казаки, цеховые и чернь"[11, с. 81].. Тут, і це характерно для

інших творів письменника, наскрізна сюжетотворча деталь служить каталізатором і лейтмотивом ідеї.

Тема «чорнильних» дітей нещасної бездітної неньки-України також знаходить відгук у наративі Олекси Стороженка. Скажімо, процес зросійщення всього і вся, що лише називається українським, пограння будь-яких людських прав автор викриває завдяки семантично загостреній лексиці в оповіданні "Вуси", написаному у високоемоційному тоні. Розповідач постійно перериває свою оповідь жестами, незакінченими словами, вигуками тощо. Непристойна манера спілкування "його превосходительства" – високопоставленого чиновника, який запроваджує в Полтаві столичні порядки (навіть лакея привіз із Москви), – відтворена надзвичайно колоритно: "Тільки виткнувся з дверей, так зараз на мене і витріщивсь, посатанів, аж з виду зблід. Тут йому кланяються; хтось бубонить "честь имею явиться"; а він, ні на кого не глянувши, прямисінько до мене, - як крикне:

- *К кому вы явились?..*

А він вдруге дужче:

- *Я вас спрашиваю, к кому вы явились?*

- К вам, - кажу.

- *А я кто такой?* – пита і сам чортом на мене дивиться.

- *Хведор Иванович, - кажу.*

- *Не Федор Иванович, а ваше превосходительство, - знов затріщав: господин председатель, ваш начальник, милостивій государ мой!* – аж запінивсь з серця.

...Як розсердиться ж, так Боже мій милостивий! Підскакує, як зінське щеня, і приска, неначе сукно мочить " [9, с. 211-213].

Таким чином, використовуючи прийом висхідної градації емоцій і настроїв, вживаючи емоційно насичені дієслова (виткнувся, витріщився, затріщав, запінівсь, як закричить, підскакує, приска), ряд канцеляризмів(с достодолжным уважением, милостивый государь), постійне порівняння зневажливого звучання (підскакує, як зінське щеня), О.Стороженко майстерно дає читачеві зрозуміти, що для московського генерала стало вже звичним принижувати людську гідність, бо ж єдиний авторитет для нього – "височайший указ". Мало того, ідея денаціоналізації українців доходить до абсурду: розповідача змушують збрити вуса, мотивуючи тим, що на нього «право ношения усов... не распространяется» [9, с. 214]. Згадаємо, що саме для українського козацтва обов'язковим атрибутом зовнішності, разом і з оселедцем, були вуси. Це підкреслює письменник у нарисі «Споминки про Микиту Леонтійовича Коржа»: «Бороди запорожці голили, а вуси залишали і ніколи їх не підстригали, а, закрутивши, закладували за вуха, а деякі то й ваксою ще ялозили, щоб вони стирчали догори, неначе у того kota» [10, с.136].

Крім того, що митець звертається до аналізованої проблеми в окремо взятому творі, слід також наголосити на майстерності О.Стороженка в активізації другого змістового плану та наскрізної сюжетотворчої деталі. Скажімо, в оповіданні "Голова себе на уме", де мова йде про хитрощі сільського голови, вводячи епізодичну сцену зібрання сільської громади, автор у сатиричних тонах малює капітана-справника, що "толкует... поучение" – "все издали закидывает, да чешет по-московски, ничего не розчовпешь"[11, с.57]. Селяни, не розуміючи чужинської мови, не здогадуються, що їм проповідують істини на кшталт "труд обогащает земледельца", "леность есть мать пороков", які від частого вжитку перетворилися "в пошлость". Для увиразнення ситуації письменник додає промовисту деталь: "Огромное стадо коров, баранов и свиной, с криком и хрюканьем возвращаясь с поля, обдало всех густой пылью (підкреслення наше – О.П.); исправник закашлялся, умолк, а толпа раздалась и загомонила"[11, с.57]. Для обмеженого і тупого справника, який жодної дрібнички не може вирішити без писаря, селяни – не особистості, а "безмозглые

хохлы", яких слід повчати кулаками і "дубьем". Отже, ми простежуємо активну функцію другого змістового плану – тут письменник, як і у багатьох інших творах, засуджує цілеспрямовану шовіністичну політику царизму, доводить, що русифікація, денационалізація українців руйнує духовність, моральність людини.

Отже, у багатьох творах талановитого і самобутнього прозаїка ХІХ століття Олекси Стороженка спостерігаємо не лише відгук Шевченкових ідей чи цитування його творів, а й глибоке бачення тих же проблем, які піднімає Великий Кобзар, зокрема історична слава і пам'ять про неї як каталізатор пробудження нації, трагізм від знищення оплоту незалежної держави – Запорізької Січі, рід як одна із неодмінних сакральних складових існування нації, денационалізація та русифікація українців тощо.

Використана література:

1. Вальнюк Б. Історична повість Богдана Лепкого "Мотря": хронотопічна структура твору // Дивослово. – 1998. - № 1.
2. Донцов Д. Тип запорожця у О.Стороженка // Донцов Д. Правда прагматів великих. – Філадельфія: Видання Головної Управи Організації Оборони Чотирьох Свобод України, 1952.
3. Драгоманов М. Література російська, великоруська, українська і галицька. – Правда, 1874. – Ч.3.
4. Іщук А. Олекса Стороженко. // Стороженко О. Твори в 2 томах – К.: Держвидав художньої літератури., 1957.
5. Кисленко Л. Формування національного світогляду на уроках літератури // Дивослово – 2002 - № 7.
6. Лепкий Б. Передмова // Стороженко О. Твори: В 2-х т. – Т.І. – Берлін, 1922.
7. Полухіна О.М. Про завдання суспільствознавців у вивченні проблеми національної психології // Історичні дослідження: Вітчизняна історія. Республіканський міжвідомчий зб.наук.праць. – К., 1990.
8. Приходько І. Козацький дух Олекси Стороженка // Березіль. – 2000. - № 3-4.
9. Стороженко О. Твори в 4-х т. / І-т Т.Шевченка. - К.: Держвидав України, 1928-1929. — Т.І. – 394 с.

10. Стороженко О. Твори в 4-х т. / І-т Т.Шевченка. - К.: Держвидав України, 1928-1929. — Т.ІІ. – 343 с.
11. Стороженко О. Твори в 4-х т. / І-т Т.Шевченка. - К.: Держвидав України, 1928-1929. — Т.ІІІ. – 603 с.
12. Стороженко О. Твори в 4-х т. / І-т Т.Шевченка. - К.: Держвидав України, 1928-1929. — Т.ІV. – 390 с.
13. Черненко О. Михайло Коцюбинський – імпресіонізм. Образ людини в творчості письменника // Сучасність. – 1973. – Ч.10..
14. Шамрай А. Стороженко Олекса // Стороженко О. Вибрані твори. - К.: Книгоспілка, 1927.
15. Шамрай А. Українські оповідання Олекси Стороженка // Стороженко О. Твори в чотирьох томах / Інститут Т. Шевченка. - К.: Держвидав України, 1928-1929.-Т.1.
16. Шевченко Т. Кобзар. – К.: Дніпро, 1998.